

форм перевищувала 600. Політехнікум також приймав участь в роботах дослідної станції по селекції кормового буряку.

Робота кабінету економіки сільського господарства у 1927 – 1928 навчальному році передбачала проведення спеціальних економічних експедицій та облікових записів, вивчення організаційних форм великих сільськогосподарських підприємств, типів селянських господарств, географічне розміщення культур, досвіду у цій галузі зарубіжних країн. Створювалася мережа зимових шкіл, проводилися курси-лекції, конференції, консультації населення. В 1927 р. при політехнікумі почав роботу стаціонарний сільськогосподарський музей.

У цей період політехнікум мав чотири господарства: Полтавську садово-городню ферму, Чутівське, Козельщинське і колишнє Горбанівське господарство. Загальна земельна площа господарств становила 854 десятин 2063 кв.саженів. Між окремими господарствами вона розподілялася таким чином: Полтавська садово-городня ферма займала 64 д. 1800 кв.с., Чутівське господарство – 362 д. 103 кв.с., Козельщинське – 300 д.130 кв.с., Горбанівське – 128 д. 30 кв.с.

Таким чином, за короткий період свого існування Полтавський сільськогосподарський політехнікум, зміцнюючи матеріальну базу та удосконалюючи навчальний процес, перетворився в міцну краєву вищу сільськогосподарську школу із структурою та цільовою установкою, що виникли з потреб краю із розвинутим та диференційованим сільським господарством. Тому цілком природним було прагнення до реорганізації її в сільськогосподарський політехнічний інститут, що відповідало б потребам регіону.

У січні 1928 року політехнікуму передається будівля колишньої духовної семінарії (нині перший навчальний корпус). Починається її перебудова, яка тривала до 1930 року. На цьому закінчується один з найбільш плідних періодів в історії розвитку вищої сільськогосподарської освіти на Полтавщині.

З жовтня 1929 року політехнікум отримує сучасну назву – Полтавський сільськогосподарський інститут. В цей час до нього приєднується Полтавський індустріальний, Полтавський землевпорядчий, Червоноградський та Ерастівський сільськогосподарські технікуми ². Все це красномовно свідчить про певний авторитет інституту, його роль у становленні і зростанні вищої аграрної школи України.

¹Записки Полтавського сільськогосподарського політехнікуму. –Т.1. – Полтава, 1927.

²Полтавський ордена трудового червоного прапора сільськогосподарський інститут. – Полтава, 1990.

Віктор САМАРСЬКИЙ
Опішнє

ГОНЧАРНЕ ВИРОБНИЦТВО В НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ кінця XIX – початку XX століття

Вивчення культури народу, його мистецьких традицій є одним з основних напрямів у пізнанні історії народу взагалі. Всебічна характеристика народної культури, науковий аналіз її розвитку та функціонування можливі лише на основі спеціальних досліджень усіх її складових. Гончарний промисел є однією з найдавніших і найважливіших складових культури. У традиційному гончарному виробництві чітко відображаються етнічні процеси давнини, еволюційний розвиток людства. Гончарні вироби мали широке використання у всіх компонентах традиційно-побутової культури.

Гончарне виробництво на території південної України не мало значного розвитку. Але гончарний промисел на півдні України існував і тому варто звернути на це увагу. Тим більше, що поклади необхідної для розвитку гончарства глини були досить значними. І безперечно, гончарство Півдня мало свою специфіку. В першу чергу, це характеризувалось тим, що, крім українського населення, значну частину жителів складали представники інших національностей: німці, болгары, чехи, серби, татари. Особливо значного розвитку гончарне виробництво набуло серед німецьких колоністів.

Постійна потреба населення в глиняному посуді, особливо в сільській місцевості, зумовила виникнення гончарного промислу в південних губерніях. Але невелика кількість і дороговизна дерева, яке використовували для випалювання гончарних виробів, не дозволяли налагодити його виробництво. Тому, крім виробів місцевого виробництва, у використанні було багато привізного гончарського посуду. Чималу частину серед виробів, що виготовлялися на Півдні України складав посуд, що не

використовувався для приготування їжі на вогні, наприклад: миски, тарілки, макітри, вазони, глечики, кувшини, чорнильниці для сільських шкіл, дитячі іграшки (свистуни, коники, півники).

Всі гончарі вели своє виробництво самі і займалися ним, як самостійні промисловці, тобто у більшості випадків самі закупували необхідний матеріал і самі ж продавали готові вироби. Рідко хто з гончарів працював на замовлення.

Для більшості майстрів, що виготовляли глиняні вироби, гончарство не було їхнім постійним заняттям. Цим промислом вони займалися у вільний від землеробства час, а саме між весняною сівбою та початком жнив, а переважно – після збору врожаю, тобто з другої половини вересня. Німці-колоністи витрачали на заняття гончарством більше 150 днів на рік, оскільки вони виготовляли більше полив'яного посуду, а він потребував двох випалів і значно більше часу для продукування.

Гончарі на всій досліджуваній території займалися своїм ремеслом однаково, як відносно інструментів якими користувалися, так і відносно інших прийомів промислу. Лише деякі з німців-кустарів відрізнялися більшою майстерністю у виготовленні різноманітних форм глиняного посуду.

З гончарних осередків південної частини України лише в небагатьох була значна кількість гончарів. Найбільшими осередками були села Ландау, Гросс-Лібенталь Одеського повіту Херсонської губернії¹. На місцевих ярмарках, що відбувалися 12 травня та 6 жовтня, вироби місцевих майстрів-гончарів займали значне місце серед інших товарів. Кустарі села Гросс-Лібенталь, доставляли свій посуд до міста Одеси, де його скуповували переважно єврейські перекупки.

Гончарний промисел у південних губерніях належав до категорії відносно нових, що масово виникли в першій чверті XIX століття. Гончарювати тут почали переважно вихідці з північної та західної частини України. На Південь на заробітки приходило багато досвідчених гончарів з Подільської, Полтавської та Київської губерній. Вони наймалися до місцевих заможних господарів, у тому числі безперечно і до колоністів, залишаючись у наймах роками, навчаючи виробництву гончарного посуду не тільки малолітніх членів сім'ї, але й нерідко самого господаря.

Майстерні гончарів у німецьких поселеннях були відокремленими і складали другу половину будинку, або окреме приміщення. Відокремлені майстерні були досить великої площі, у разі потреби в таких майстернях можна було помістити 5 – 8 гончарних кругів і ще залишалося місце для просушування виробів. Такі майстерні були гарно освітленими, взимку добре опалювались, мали вентиляцію, а також слугували місцем ночівлі учнів та підмайстрів².

Вартість будівлі гончарської майстерні важко визначити. Але враховуючи оцінки деяких гончарів (села Гросс-Лібенталь, Ландау Херсонської губернії) можна допускати, що вартість майстерні, яка прибудована до житла (разом з усім реманентом) складала 160 – 180 карбованців. Будівництво зовсім окремого приміщення обходилося удвічі більше. Загалом така майстерня могла використовуватись протягом 65 років, а вартість ремонту не перевищувала 10% початкової вартості приміщення.

Для випалювання посуду використовувались спеціальні печі – горни. Загалом будова печей схожа на всьому досліджуваному регіоні. І лише деякі з печей мали так звані "бритвани", тобто маленькі горни для перепалювання свинцю та міді. Оскільки частина гончарів купували вже готові окиси, які необхідні при глазуруванні, то такі горни зустрічались рідко. Печі будували з цегли сирцю. Місткість найпоширенішої величини горна складала 750 штук різноманітного посуду. Будівництво горна коштувало від 30 до 50 рублів. Більш заможні гончарі будували поруч із горном приміщення для зберігання палива та посуду.

З гончарського інструментарію в першу чергу назвемо гончарний круг. Він виготовлявся з дерева. Складався з верхнього круга-верхняка, нижнього круга-спідняка та осі-веретена. Круг виготовлявся з міцних порід дерева. І лише вісь у більш заможних майстрів була залізна. Коштував гончарний круг 7 рублів із залізною віссю та 3 рублі з дерев'яною³.

До інструментів належали також гончарські ножики, що являли собою дерев'яну або металеву пластину напівкруглої або чотирикутної форми з отвором посередині. Для зрізування виготовленого посуду з круга використовувався тонкий металевий дріт.

Перемелювали поливу жорнами.

Усі гончарі-господарі користувалися власними інструментами. А підмайстри або робітники працювали інструментами наймача.

Добуванням глини займалися як самі майстри, так і наймані робітники. Найчастіше глина діставалася задарма. Якщо ж поблизу не було родовища, у такому випадку глина купувалася, але коштувала вона дуже дешево. Так гончарі Гросс-Лібентальської волості купували глину в німецькій колонії Александргільф по 6 рублів у рік за право добування, не обмежуючись при цьому ні часом, ні кількістю добутого матеріалу.

Глину, привезену на двір гончара, складали у великі дерев'яні чани, об'ємом у 40 – 50 відер і заливали такою кількістю води, щоб розмочена глина набула відповідної густини. При цьому різні домішки (камінці та інше) осідають на дно. Потім очищену рідину зливали в ями, обкладені дошками. Там глина знаходилася доти, доки вода не випарується настільки, щоб матеріал набрав необхідну густину. Іноді

витагнути з ями глину розчиняли у воді другий раз. Це робилося у тих випадках, коли в глині знаходилася велика кількість дрібних камінців. Якщо ж глина достатньо очищала після першого замочування, то потім вона переминалася руками до однорідної маси. При цьому повністю вибиралися сторонні домішки й глина була готова до формування виробів.

Крім глини використовували пісок. Його застосовували для виготовлення поливи. Спочатку пісок перемелювали на жорнах, а потім змішували з різноманітними окисами. Свинцевий (німецька назва – зильберглет) окис коштував по 6 рублів за пуд, мідний, або інша назва ярь, – 40 копійок за фунт, перекис марганцю, – 30 копійок за фунт, залізна окалина купувалася у місцевих ковалів по 6 копійок за фунт. Але частина гончарів виготовляли свинцеву поливу самі шляхом перепалу. При цьому подрібнений свинець ставили у звичайні печі у чавунах.

Паливо у степовій місцевості обходилося недешево, не дивлячись навіть на те, що майстри намагалися замінити дерево місцевими матеріалами. Так для першого випалу використовували соломку, бур'ян, очерет, гнойову цеглу. Для випалу одного горна на 400 – 500 предметів необхідно було 12 гарб соломи. Але для другого випалювання потрібні були дрова. Найчастіше використовували граб та березу.

Отже, гончарам-кустарям, які займалися гончарством не менше 150 днів на рік потрібна була така кількість матеріалів: глини – 20 возів, піску 1 віз; різноманітні окислювачі для приготування поливи; паливо: соломка – цегла з кізків, деревне паливо 1,25 куб сажні, вартістю 37,5 рублів сріблом. Отже, кустар, працюючи сам або з допомогою сім'ї, витрачав на придбання матеріалів чимало коштів. Якщо ж гончар працював з підмайстром і учнем, то кількість і відповідно вартість витрат збільшувалась у 1,5 рази.

Підготовлену для формування посуду глину складали у майстернях. Глина ділилася на шматки, величина яких залежала від величини виробу, який планувалося виготовити.

Дуже рідко зустрічалось, щоб гончар-колоніст працював без робітника чи підмайстра. Навпаки, більшість з них утримували двох чи навіть трьох робітників і крім того одного чи двох учнів. Контингентом підмайстрів південних губерній слугували гончарі-українці, що приходили з Подільської, Полтавської та Київської губерній.

Підмайстри приходили в серпні, після закінчення збору врожаю і працювали до початку весняних робіт, коли більшість із них поверталася додому. Відповідно до цього, підмайстри наймалися або помісячно, або ж на весь час, який вони проводили за виготовленням гончарних виробів. У першому випадку підмайстер, крім повного утримання за рахунок господаря і житла отримував місячну платню від 13 до 17 рублів, залежно від рівня професійності робітника. В іншому ж випадку, крім повного утримання за рахунок господаря і житла, підмайстер одержував від 65 до 100 рублів.

Як правило, підмайстри із року в рік поверталися до одного ж того господаря, тому нерідко займали в сім'ях рівноправне положення поряд з іншими членами сім'ї, хоча і жили у майстернях.

Підмайстри працювали дуже сумлінно, проводячи за роботою від 10 до 13 годин, залежно від пори року.

Крім гончарства, підмайстри також нерідко допомагали по господарству власнику майстерні.

З підмайстрами гончарів, які наймалися помісячно, господар розраховувався в кінці місяця, хоча були випадки, коли робітник забирав гроші за два – три місяці наперед. Це робилося у тому випадку, якщо за працівником був борг за недоїмки, податки і головне необхідністю допомагати своїм сім'ям.

Підмайстри, що наймалися на певний термін (два – три місяці), одержували частину платні на початку роботи, а решту після закінчення терміну контракту.

Про підмайстра чи учня, який захворів, піклувалася сім'я господаря, а якщо хвороба затягувалася, то хворого відправляли до найближчої земської лікарні.

Гончар не мав права наймати на навчання ремеслу учня раніше, ніж він закінчить курс у сільській школі. Тому підлітки у німецьких колоніях вступали на навчання не молодше 13 – 14 років⁴.

Навчання гончарному ремеслу продовжувалось не менше 4,5 роки. Відносно ж кількості годин, які проводить учень за роботою протягом дня, то у цьому відношенні його праця не відрізнялася від праці підмайстра. Найчастіше учень залишався у господаря на весь час, що відведений на навчання, виконуючи підсобні роботи по господарству гончара.

Майже завжди було так, що учень після закінчення терміну навчання залишався в гончаря за підмайстра спочатку за помірну плату, і лише через 3 – 4 роки практики молодий підмайстер зрівнювався по оплаті праці з досвідченими підмайстрами. Господар, що був зацікавлений лише в одержанні прибутку від роботи учня, ігнорував подальший розвиток підлеглого. Гончарі-підмайстри мали лише той рівень освіти, який одержали під час навчання в сільській школі.

Так, німці-колоністи витрачали на утримання своєї сім'ї удвічі більше коштів, ніж місцеві жителі-українці при тій самій кількості членів сім'ї.

Для колоністів-кустарів заняття гончарством не було основним промыслом по забезпеченню сім'ї. Воно слугувало для накопичення певних коштів. Так, наприклад, відомий колоніст-гончар Рейх з селища Гросс-Лібенталь Одеського повіту нажив великі кошти на занятті гончарством, а потім, продавши майстерню, переселився до Америки, злякавшись відбуття його дітьми військової повинності.

Досить важко визначити кількість виробів, що їх повинен виготовити гончар, щоб продаючи

результати своєї праці, він міг покрити дефіцит у своєму господарстві і задовольнити потреби сім'ї.

Гончарі-колоністи заробляли від свого ремесла від 165 до 700 рублів.

Кустар-колоніст, що займався промислом 150 днів на рік і в майстерні якого працювали підмайстер і учень вимагав: а) основного капіталу для облаштування приміщення майстерні, що займала половину житлового приміщення, витрачалося близько 170 рублів; на облаштування горна, в середньому 40 рублів; придбання 3-х гончарних кругів – 21 рубль; придбання решти інструментів і різних дрібниць коштувало до 10 рублів.

Всього ж основний капітал складав 225 рублів.

б) Обіговий капітал того ж гончаря-колоніста складав: витрати на придбання різноманітних матеріалів (глини, полив, палива і т.д.) – близько 225 рублів; витрати на ремонт приміщення майстерні, інструменту, горна, – до 25 рублів; витрати на утримання сім'ї господаря, підмайстра та учня – не менше 350 рублів.

Отже, обіговий капітал гончаря-колоніста досягав 600 рублів⁵.

Гончарі-колоністи належали до господарів, що вели свій промисел на власні кошти. Якщо ж під тиском неприємних випадковостей гончар-колоніст вимушений був вдаватися до кредиту, то до його послуг була каса суспільних кредитних установ.

У майстернях гончарів-колоністів в літні дні робота починалася зі сходом сонця і продовжувалась до смеркання. В цей період час на їжу та відпочинок не перевищував 3,5 години. Відповідно за гончарним кругом підмайстри та учні працювали не менше 13 годин. Восени ж тривалість робочого дня не перевищувала 11 годин.

Посилена і безперервна праця за кругом призводила до серйозних захворювань. Найпоширенішими хворобами серед гончарів були геморої та слабкість ніг. Уже у 40 – 45 років у більшості гончарів були ослаблені м'язи ніг.

Вік гончарів був не довгий. Рідко хто з них доживав до 60-ти років.

Постійна робота у сирості, навіть взимку, випари від глини під час сушіння виробів, багатогодинне сидіння за кругом, – все це не сприяло збереженню здоров'я гончаря.

Гончарні вироби, не дивлячись на їхню якість, користувалися значним попитом. Особливо гарно розходились макітри та глечики. Останні знаходили значний попит весною, після масового отелу корів.

Але не дивлячись на ріст цін на гончарний посуд, розширення виробництва, промисел все-таки почав занепадати.

Це зумовлювалось як відсутністю дешевого палива, так і більш практичним підходом до ведення господарства, що, як відомо, притаманне німецькій нації. Керамічний посуд почав замінюватися більш практичним металевим.

¹Кустарная промышленность Херсонской губернии. – СПб, 1882. – С.1831.

²Там само. – С.1833.

³Там само.

⁴Там само. – С.1842.

⁵Там само. – С.1844.

Для написання статті використані також матеріали книжок Ремесла и промыслы Херсонской губернии. Херсон, 1905 та Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба: Херсонская губерния (сост. А.Шмидт). – СПб, 1863.

*Макітра. Початок ХХ століття.
Асканія-Нова.
Фото автора.
Публікується вперше.*

*Банка. Початок ХХ століття.
Асканія-Нова.
Фото автора.
Публікується вперше.*